

ЛІТЕРАТУРА, ЇЇ ЗАВДАННЯ І НАЙВАЖЛИВІШІ ЦІХИ

Стаття

(«Правда», часть літературно-наукова. Книжка друга. «Сьогочасне літературне прямування»)

Тямлю ще дуже добре тоті блаженні часи, коли бувало зійдеться нас кількох гарячих патріотів-ідеалістів і почнемо широку бесіду про літературу, її високі завдання і напрями, високі ідеали, котрі вона має вказувати чоловікові, про досконалість артистичної форми і про вплив, який має література на саму «передову» часть суспільності. Ми балакали голосно і гаряче, спорили про питання побічні та дальші, але на головне зо всім годилися, іменно на те, що вплив той огромный і благотворний, що ідеали тоті високі і завдання також високі. Правда, говорячи про такі високі матерії, ми, крім Шевченка, не здибали нікого, кого б могли узяти за примір (та й Шевченко – кожний чув у своїй совісті – якось не підходив сюди, якось не «пасував», мов гранчaste до круглого), – і для того звичайно ставили за примір писателів чужих – Гомера, Данте, Шекспіра, Гете, – т. е. таких писателів, про котрих знали, що вони «великі», «генії», але не знали докладно, в чім лежить їх великість, в чім проявився їх геній. Підпираючися тими великими іменами, мов шудлами[1], ми плели несосвітенну тарабарщину про літературу (так я думаю нині про ті бесіди), – установляли і валили «вічні, незмінні естетичні правила», – а котрий гарячіший, то спішив і на примірах власної композиції доказувати правду і незмінність свіжоухвалених регул. Ах, се були часи святої благонаміреності та патріотичних поривів, часи молоді, коли все блискуче було золото, все римоване – поезія, все надуте – велич і повага. То що ж, – блаженні ті часи минули, пропали! Погляди змінилися, незмінні і вічні закони естетики розслизлися, мов сніг на сонці, література вказалася моему оку вже не здалека, на висоті, як во дні оні, а зблизька, в домашнім, так сказати, уборі, за кулісами, а її всякі ідеали, величні завдання, артистичні форми, – все то – та що й говорити!.. Та й давні приятелі (бодай деякі, що між нами лишилися) зовсім уже не потягають балакати про «височину», – ба, коли часом зайде бесіда про літературу, то сейчас ставлять проти неї, мов таран-стінолом, проклятуще «Пощо?» і починають спорити про те хіба, чи потрібна література взагалі, чи ні? Правда, як страшно часи змінилися, хоч і в яким короткім часі!

Я б і не згадував тепер про ті часи, коли б не одно. От я прочитав на початку другої сьогорічної книжки «Літературної правди» статтю, мабуть, статтю програмову редакції (без підпису автора), і – чи повірите? – побачив у ній майже око в око все те, що ми колись-то балакали про літературні «принципи» і «ідеали». Я не стану вам говорити, які милі споминки викликала в моїй голові тота стаття (вона притім написана дуже гарно, видно, вийшла з-під пера деякого з наших поважніших літератів і читається дуже любо), але розповім вам коротенько її зміст. Автор статті (так, як і ми колись у своїх бесідах) ставить на вступі перше незмінне і вічне правило, – чи ні, догму, а іменно, що Україна і Московщина не можуть мати спільної літератури. Сесея думка (попри другі, до котрих швидко дійдемо) тягнеться і доказується через цілу статтю, доказується множеством доказів, і треба признати правду, що авторові удається вповні переконати кожного, що воно справді так, що література московська для нас – зовсім до ні до чого, а наша для москалів також зовсім до ні до чого. Правда, не один, знаючий діло (а тільки для таких, думаю, і писана стаття), знає вже давно, що воно так є, і знає навіть, чому воно так є і так бути мусить (сього автор статті забув, видно, сказати), ну, але що ж зробиш; не шкодить воно нічого й лишній раз правду

сказати. Свою думку проводить ч. автор насамперед через історію нашої давньої літератури церковно-схоластичної і бачить, що вона могла бути спільна обом народам іменно тому, що була церковно-схоластична, т. е. чужа одному й другому народові. Але тут же й обрушується ч. автор на московських істориків літератури, яким правом вони сміють старинні пам'ятники староруської київської літератури пхати в свої історії, і зазначає, що се вони роблять «без сорому». По-моєму – ні за що б ч. авторові за те гніваться. Бо що ж, – одно, що чи сяк чи так, а тота література була чужа народові, значить, бери її собі всякий, хто хоче, і обробляй, а коли й нам з неї дещо пригодиться, то й ми зачерпнем, – а друге і ще важніше то, що – говорим проти вовка, скажімо й за вовка – все-таки московські вчені і попрацювали над виданням та науковим поясненням тих пам'ятників коли не більше наших, то бодай стільки, що наші, – значить, і право яке-небудь мають до неї. Надмірне відхрещування від російської літератури доводить ч. автора ще й до другого цікавого висказу. Він каже (і справедливо), що українська література під московським урядом не могла і не може добре розвиватися, дізнаючи всякого гніту, а в противенстві до того згадує про літературу галицьку, котра ді «розвивалася самостійніше і нормальніше, бо тут не було великоруської літератури» (стор. 10). Ч. автор мусить бути українець, не галичанин, і певно знає галицьку літературу тільки з оповідання, коли може говорити про її самостійний і нормальний розвиток. Впрочім, воно і в тім питання, що хто розуміє під самостійним розвитком. Коли розуміти під самостійним розвитком пусте балакання про самостійність, а під нормальним розвитком – не обтяжування голови ні знанням, ні власною думкою, – ну, то я готов признати, що наша галицька література в такому розвитку зайшла дуже далеко. Очевидно – ч. авторові так важко дався взнаки гніт московський (чи урядовий, чи літературний?), що навів його на думку зовсім односторонню і неправдиву, що де нема московського гніту, там нема ніякого гніту, там, значить, іно жий, та будь, та розвивайся! Коли б ч. автор був у Галичині і бачив у нас свої гніти і гнітики, то порозумів би швидко, що так надто самостійно і нормально й нам нікуди розвиватися. Розуміється, редакція «Правди», другими разами така скоро до приміток, не сказала тут від себе нічого і не спростувала помилки автора, бо тота помилка, – се прецінь комплімент її власній, захваленій і окричаній «самостійності!».

– Але що ж се ви б'єте на самостійність? Що вам винна самостійність? Хіба ви перечите її, хіба й ви хочете «єдиного літературного язика»? – так запитає нас, може, дехто. Се питання в ґрунті речі дуже наївне, дитинне і нічо не значуще, – але воно серед наших обставин могло б дати притоку до криків, нарікань, підозрінь і т. д. – тому-то й хочемо сказати в тім згляді свою думку.

Зачнім від літератури. Ч. автор статті в «Правді» мучиться і доказує, що література українська має бути зовсім самостійна і відрубна від московської. Для кого має бути ся відрубна література? Чи для самої інтелігенції? Очевидячки – ні, бо інтелігенція, вже коли хоче бути інтелігенцією, не може замкнутися в тіснім кружку одної літератури, але мусить студіювати, читати і порівнювати й твори других літератур : московської, німецької, французької і проч. Значить – тут відрубності не зведеш, бо тут головна ціль – іменно якнайбільший космополітизм думки і научної праці. Значить – така відрубна література може бути тільки для народу, для маси, не знаючої другої бесіди. Але іменно тому, що маса тота не знає ніякої другої бесіди, то й ніяка друга література для неї не можлива, бо маса її попросту не зрозуміє. Значить, ніщо й доказувати самостійність і потребу самостійності, бо вона доказана самим тим фактом, що так є і інакше бути не може. Таке доказування або дуже наївне, немов доказування того, що вдень дійсно сонце світить, – або показує, що самому доказуючому се питання неясне, що сам він не вірить в нього і силується вмовити в себе, що воно так, а не інакше – звісна-бо річ, що тільки то доказується, що може бути так, а може бути й не так.

Ідім далі. Ч. автор, очевидно, в своїй статті декуди змішав літературу з державою, т. е. урядом та жандармами, а іменно там, де говорить про гніт Московщини на Українщину. Що тут винна московська література (розуміємо під літературою її найпередовішу, найчеснішу часть, про котру тільки й може у нас бути бесіда; доноси різних Каткових та глагольствія слов'янофілів ми сюди не вчисляємо і наслідувати їх нікому не радимо)? А коли московська література на вас, українську інтелігенцію, мала який вплив, коли вона вас куди-небудь повела, — га, то самі на себе нарікайте, що не виробили своїх власних, сильніших течій мислі, і розбирайте, чи вплив чужого був добрий, чи лихий. А такого розбору в ч. автора нема, хоч вплив московської літератури на українську інтелігенцію він, очевидячки, признає. Розуміється, держава московська, її жандарми та чиновники і їх гніт на всяку свобідну думку — одно діло, а література російська з Гоголями, Белінськими, Тургеневими, Добролюбовими, Писаревими, Щаповими, Решетниковими та Некрасовими — зовсім друге діло. І що ще дивніше! У ч. автора бачимо (не виразно, а немов з-за сита) таке поняття: ставаймо не супроти московської держави, чиновників та жандармів, а проти московської бесіди та московських писателів, котрі-ді і по духу і по думках нам — чужина. Се так значить, як коли б хто казав лишати в супокою того, хто нас б'є, а термосити того, хто, хоть і сам слабій, силується нас боронити. Ось до якої логіки доводить язикова та літературна самостійність. Чому? Бо нема в неї глибшої підстави, котра одна могла би надати їй значення серйозне, — а тота підстава — се самостійність політична.

Нам дуже дивно, що наші й українські народовці так давно вже балакають про самостійність, а й досі чи не вміли, чи не сміли договоритися до ясного і одвертого заявленія свого права на самостійність політичну, яко свобідна, сполучена громада людей-робітників української породи супроти других слов'янських і неслов'янських пород. Коли вони думають, що така самостійність неможлива, то тоді і ціла їх балаканка про всяку іншу самостійність не варта й торби січки, бо досить буде російському чи якому-небудь другому чужому урядові указом заборонити літературу, — і ціла самостійність пропала. Але, може, вони тільки надто совісні, надто бояться незаконності і не сміють навіть тим стати в опозицію власті, щоб одверто і явно, як другі слов'яни, висказати своє право до політичної самостійності? Га, коли так, то на страх і ліку нема — тільки диво, пощо б тоді так завзято геройствувати в питаннях язикових і літературних, де таке геройство, правда, дешево, але й на ні на що не пригідне. По-нашому, коли говорите про самостійність, то договорюйтеся вже до самих крайніх консеквенцій[2], а не уривайте на півслові; а ні, то волите й зовсім не говорити, а взятися до реальнішої, більш наукової і більше корисної для народу праці. Всяка самостійність не там, де більше крику, а там, де більше самостійної, розумної праці, а де має бути бесіда про таку працю в повнім значенні слова, там треба вперед добути собі повну свободу політичну і суспільну, без котрої й праця свобідна та широка — зовсім не можлива.

Але попри се питання ч. автор порушив у своїй статті ще й друге питання, а іменно: яка має бути нова література кожного самостійного народу? Яка має бути нова українська література? Ах, тото любе, чисто рутенське питання, як живо нагадує воно мені давні балакання з моїми приятелями про той самий предмет! Правда, — відповіді в нас на те питання не однакі. Ми звичайно відповідали, що має бути «висока», «поважна», «ідеально-потягаюча», а ч. автор «Сьогочасного літературного прямування» відповідає, що має бути «реальна, національна і народна». Не в тім діло, по чиім боці більше правди, а в тім, що ч. автор стоїть на таким самим становищі, як і ми колись, т. е. не питає: «Для кого має робитися література? Чи має вона приносити яку-небудь користь, заступати які-небудь інтереси, чи ні?» Йому до сього діла мало, — йому щоби лиш знати, яка має бути література, яка форма найкраща, які стихи найліпше надаються до ліричної, а які

до епічної поезії. Правда, що при таким способі і давніші наші і ч. автора виводи виходять якісь випадкові, ні з чим не зв'язані, а в ґрунті речі пусті і чисто формальні. Перегляньмо їх за чергою.

Література повинна бути реальна. Тому не перечимо, але погляньмо тільки, що розуміє ч. автор під реалізмом. «Реальна література повинна бути одкидом правдивої, реальної життя... повинна бути дзеркалом, в котрому б одсвічувалась правдива життя...». Щира правда! Але гов, – автор розрізняє таку реальну літературу від другої «ультрареальної», котра творить-ді тільки прості копії натури, прості фотографії, та й годі. А хіба дзеркало не вказує простої копії? Хіба «одкид берега в воді» щось більше, ніж фотографія? І чим копії та фотографії прості, а «одкиди» та «дзеркала» не прості? Чому «ультрареальні» фотографії дуже односторонні, дуже прозаїчні, буденні по смаку ч. автора? А ось черстві й тверді? Чого ж їм не стає, щоб стати «одкидами» та «дзеркалами», чого: «пишного духу ідеалізму, фантазії, серця, пишного духу щирої поезії». Ось маємо віз і перевіз. Реалізм ч. автора куди круть, туди й верть, та й заїхав назад до старого ідеалізму і старої фантастики та сентиментальності. Що ж, сесі «пишні духи», вони й справді «витають» у нашій галицькій літературі, тільки ж не треба їх уважати якимись «новими прямуваннями». Вони – старе і зужите сміття, і нікого тепер не заведуть наперед. Сказати одним словом, – реалізм яко принцип літературний – неясний ч. авторові, котрий дармо силується сховати тоту неясність за грімкими фразами. З того, що він каже про реалізм, – кожний може вивести, що йому злюбиться, для того ми покинем його і перейдем до других великих літературних принципів, виставлених ч. автором наперед.

Література повинна бути національна; се раз. Література повинна бути народна; се два. Принцип національності складається з двох прикмет: «народного язика і глибокого національного психічного характеру народу». Принцип народності складається також з кількох елементів, з котрих перший – народний язик, а другий, бачиться, також «глибокий національний психічний характер народу», з котрого, конечно, впливає форма народної поезії і її дух. Гадав би хто, що се ми жартуємо з автора, виписуючи ті однакові дефініції [3] двох (по його думці) різних принципів. Але ні, се не жарт, а правда. Ч. авторові зовсім не ясні в голові і ті «принципи» – і таким способом виходить, що вся його робота була дуже плохо обдуманна. Воно й не могло вийти інакше, коли хто береться судити про яке діло і поперед усього ставить його догори ногами і починає від найпустіших, формальних питань. Розуміється, що тоді до питань основних він не дійде, а й самі формальні переплутає. А вже ті місця, де ч. автор силується виказати відмінний характер народних пісень великоруських від малоруських (про що ніхто ніколи не сумнівався і не спорив), – викликають попросту тільки сміх і до наукової аргументації годі їх прищипити. Ми вискажем свій погляд на ті принципи літературні, бо й вони послідніми часами становлять у нас кість незгоди між деякими людьми, впрочім чесними і трудящими.

Але передовсім обернім навиворіт метод ч. автора і замість питати відразу: яка має бути література? – запитаймо: що таке література і до чого вона має служити?

Замість ставити згори дефініцію, мов яку догму, – погляньмо вперед на факти, на приміри всіх літератур образованих народів і спитаймо себе: чим ми вважаємо ті літератури? Що ми цінімо в них? Уважаємо їх більше або менше докладними і живими відбитками сучасного життя народного; цінімо їх тим вище, чим ясніше і свідоміше вони вказують того життя. Тисячні естетичні правила поставали і щезали в протягу століть – для нас вони зовсім пропали і стали пустою формою; головне діло – життя. Значить, література і життя мусять стояти в якійсь тісній зв'язі. Се за всі віки виказує фізіологія і психологія, котрі кажуть,

що кожний чоловік лиш то може робити, говорити, думати, що вперед у формі вражень дійшло до його свідомості, – і відтак тоті елементи може комбінувати, складати, ділити і переформовувати; але щось зовсім нового, зовсім відірваного від світу його вражень чоловік ніколи не міг і не може сотворити. Се був той мимовільний, несвідомий реалізм, конечний у всіх літературах, конечний в кожній стрічці кожного писателя. Друга річ – новіший реалізм літературний, зведений в певну науку, оброблений і уформований зовсім свідомо. Головна його підстава, то іменно питання – до чого має служити література? Найпершу відповідь подає історія всіх літератур: література певного часу повинна бути образом життя, праці, бесіди і думок того часу. Сесю формулу в найчистішій формі бачимо переведену у російських реалістів школи Писарева, у Решетникова, Островського, М. Успенського (не «Чепенського», як прочитала редакція «Правди», так само, як торік з Добролюбова зробили Достолюбова). Се той, нелюбий ч. авторові «ультрареалізм», котрий, однако, при всій своїй однобічності зробив великий поворот у літературі російській і навів у неї більше демократичного духу, більше охоти до пізнавання народу, ніж деінде цілі довгі періоди ідеальних та сентиментальних літератур. Але література має безперечно ще другі, важніші завдання для свого часу і для того народу, серед котрого постає. Вона повинна при всім реалізмі в описуванні також аналізувати описувані факти, виказувати їх причини і їх конечні наслідки, їх повільний зріст і упадок. До такої роботи не досить уже вправного ока, котре підглядить і опише найменшу дрібницю, – тут вже треба знання і науки, щоб уміти доглянути саму суть факту, щоб уміти порядкувати і складати дрібниці в цілість не так, як кому злюбиться, але по яснім і твердім науковим методі. Така робота ціхує найкраще всю нову реальну літературну школу, втягаючи в літературу і психологію, і медицину та патологію, і педагогію, і другі науки. Тота наукова підкладка і аналіз становить іменно найбільшу вартість сеї нової літератури проти усіх давніших, вона заповнює довговічну стійність творам таких писателів, як Діккенс, Бальзак, Флобер, Золя, Доде, Туренев, Гончаров, Лев Толстой, Фрейтаг, Шпільгаген і др. А яка ціль такої роботи? Ціль її, очевидячки, така: вказувати в самім корені добрі і злі боки існуючого порядку і витворювати з-поміж інтелігенції людей, готових служити всею силою для піддержання добрих і усунення злих боків життя, – значить, зближувати інтелігенцію з народом і закріплювати її до служби його добру. Без тої культурної і поступової цілі, без тої научної підкладки і методу (про них у ч. автора «Нових прямувань» нема й згадки) література стане пустою забавкою інтелігенції, нікому ні до чого не потрібною, нічийому добру не служачою, а пригідною хіба для розривки багачам по добрім обіді. Се завдання зрозуміли всі реалісти, і тому-то письма їх попри всій реальності і правді усе виходять – глибоко тенденційні, т. е. вони подають факти і образи з життя не отак собі, для того, що се факти, але для того, що з них логічно і конечно виходить такий і такий вивід, – і стараються ті факти без перекручування і натягання так угрупувати, щоб вивід сам складався в голові читателя, виходив природно і ясно і будив у нім самім певні чуття, певні сили до діланья в жаданім напрямі.

– Га, то на такий спосіб література має бути тенденційна, парціальна[4]! Вона, котра повинна стояти понад партіями і підлягати одним тільки чистим і високим законам естетики! – Такі крики чую вже наперед з-посеред наших «естетиків-писальників». Але я «не устрашаюсь».

– Стійте, добродіі, – відповідаю рівнодушно. – Література, стояча понад партіями, – се тільки ваш сон, се ваша фантазія, але на ділі такої літератури не було ніколи. А ваші вічні закони естетики, се, шануючи день святий і вас як гречних, – старе сміття, котре супокійне догниває на смітнику історії і котре перегризають тільки деякі платні осли, літерати, що пишуть на лікті повісті та фейлетони до німецьких та французьких газет. У нас єдиний кодекс естетичний – життя. Що воно зв'язе, те й буде зв'язане, а що розв'язе, – те й буде розв'язане.

А тепер зберім до купи все сказане про літературу, щоб закінчити тоту і так уже подовгу бесіду про статейку: «Сьогочасне літературне прямування».

Література, так як і наука сьогочасна, повинна бути робітницею на полі людського поступу, її тенденція і метод повинні бути наукові. Вона громадить і описує факти щоденного життя, вважаючи тільки на правду, не на естетичні правила, – а zarazом аналізує їх і робить з них виводи, – се її науковий реалізм; вона через те вказує хиби суспільного устрою там, де не все може добратися наука (в житті щоденнім, в розвитку психологічним страстей та нам'єтностей[5] людських), і старається будити охоту і силу в читателях до усунення тих хиб – се її поступова тенденція. Розуміється, се послідне вона може робити різними способами: то вліяючи на розум і переконання (реалісти французькі), то на чуття (Діккенс, Дженкінс і більша часть реалістів російських, так само і з наших Марко Вовчок і Федькович). Розуміється також, що вже само поняття «правди» вимагає, щоби в літературі змальовані були і всі національні окремішності даного народу, – а сама ціль літератури – служити народові – вимагає, щоби вона була для нього зрозумілою. Таким способом, оба прославлені ч. «автором» «принципи» – народність і національність, се те саме, що й його самостійність – речі конечні і природні, але зовсім не жодні провідні принципи, так як принципом не можна назвати спання, їдіння, дихання і т. п., хоч се також речі правдиві, природні і для чоловіка конечні.

Примітки:

Стаття вперше була надрукована в прогресивному журналі «Молот», Львів, 1878 р, с. 209–215.

[1] Щудли – диби.

[2] Консеквенція – послідовність.

[3] Дефініція – визначення, встановлення змісту певного поняття.

[4] Парціальний – частковий.

[5] Нам'єтність – пристрасть.

--- КІНЕЦЬ ---

Текст звірено з виданням: Франко Іван Твори в 20-ти томах, том XVI, Літературно-критичні статті. К., 1955, с. 5-13.

У *.txt форматував Віталій Стопчанський

Файл взято з е-бібліотеки "Чтиво":

www.chtyvo.org.ua